

АВТОРИ

Лук'яненко Дмитро — передмова (співавтор); 1.5 (співавтор); 3.2; 5 (співавтор)
Чужиков Віктор — передмова (співавтор); 1.1; 1.5 (співавтор); 3.3 (співавтор); 5 (співавтор)
Вожняк Міхал Габрієль — 1.2; 1.7; 1.8; 2.1; 2.2; 2.3; 2.4; 2.5; 4.4; 4.8
Антонюк Лариса — 3.4 (співавтор)
Баль-Вожняк Тереза — 4.9
Бойко Маргарита — 4.13 (співавтор)
Болонек Ришард — 2.6 (співавтор)
Гаврилишин Олег — 4.15
Гончарук Андрій — 4.6 (співавтор)
Гопкало Лариса — 4.13 (співавтор)
Добія Мечислав — 1.6
Льницький Денис — 4.10
Каленюк Ірина — 4.11
Калішук Ева — 4.5
Клеер Єжи — 4.1
Мікула Надія — 4.12
Олефір Анна — 3.5 (співавтор)
Панченко Євген — 3.1
Поручник Анатолій — 4.2 (співавтор); 5 (співавтор)
Савчук Володимир — 4.3
Сацик Володимир — 3.4 (співавтор)
Сіденко Світлана — 1.4
Стемпень Кінга — 4.7
Столярчук Ярослава — 4.2 (співавтор)
Татаренко Наталія — 3.6
Токарські Томаш — 4.14
Федірко Наталія — 3.3 (співавтор)
Федірко Олександр — 3.3 (співавтор)
Фірішт Даріуш — 2.6 (співавтор)
Циганкова Тетяна — 3.5 (співавтор); 4.6 (співавтор)
Яблонський Лукаш — 1.3

Переклад з польської Л. М. Бондарчук, А. С. Міхалєвич

2.5.3. Чинники і перешкоди в економічному зростанні в період перелому трансформаційної рецесії.....	244
2.5.4. Обумовленості й наслідки прискореного економічного зростання в 1994—1998 роках	246
2.5.5. Тенденції та стагнаційні механізми в 1998—2002 роках	251
2.5.6. Від пропозиційної політики до покращання суспільних фінансів.....	257
2.5.7. Відкладені питання соціально-економічної єдності.....	261
2.6. РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ (РИШАРА БОЛОНЕК, ДАРИУШ ФІРШТ)	270
2.6.1. Вступ.....	270
2.6.2. Чинники структурних змін в умовах системної трансформації.....	271
2.6.3. Еволюція структури суб'єктів економіки Польщі в 1989—2007 роках	273
2.6.4. Перетворення секторальної структури формування національного доходу та асортиментної структури продукції	277
2.6.5. Інновації та дифузія технології в процесі модернізації економіки	283
2.6.6. Проблеми просторового диференціювання розвитку польської економіки	286
2.6.7. Проблеми ринку праці як наслідок структурних змін	288
2.6.8. Висновки.	289
Розділ 3	
ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ	290
3.1. ЦІЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (ЄВГЕН ПАНЧЕНКО)	290
3.1.1. Вступ.....	290
3.1.2. Загальна характеристика цілей економічного розвитку та їх класифікація	290
3.1.3. Концепції обґрунтування цілей економічного розвитку України.....	293
3.1.4. Правові засади обґрунтування цілей економічного розвитку України	295
3.1.5. Матрична модель обґрунтування цілей економічного розвитку України	298
3.1.6. Макроекономічні цілі України	300
3.2. ПЕРЕДУМОВИ І ОСОБЛИВОСТІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ (ДМИТРО ЛУК'ЯНЕНКО)	305
3.2.1. Вступ.....	305
3.2.2. Передумови трансформації економічної моделі України.....	307
3.2.3. Економічна політика трансформаційного періоду в Україні	308
3.2.4. Трансформація економічної моделі України у світлі міжнародних рейтингів.....	310
3.2.5. Висновки	313
3.3. МОДЕЛЬ «КОМПЕНСАЦІЙНОГО» ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ (ВІКТОР ЧУЖИКОВ, НАТАЛІЯ ФЕДІРКО, ОЛЕКСАНДР ФЕДІРКО)	314
3.3.1. Вступ.....	314
3.3.2. Особливості компенсаційного зростання економіки України.....	315
3.3.3. Детермінанти компенсаційного зростання.....	318
3.3.4. Висновки	333

економічної глобалізації є можливість отримувати прогресивніші технології, а також досвід бізнесу та менеджменту, реальний капітал, здатний підвищити рівень зайнятості. Однак зазначені тенденції не є домінуючими, а виклики глобалізації стають дедалі відчутнішими.

У цьому контексті суттєвого переосмислення потребують традиційні підходи до цілей та умов формування національної моделі відкритої економіки. На макрорівні слід враховувати кореляційні взаємозв'язки внутрішньої та зовнішньої макроекономічної політики (структурна перебудова позначається на параметрах конкурентності вітчизняної продукції, а розширення експорту є позитивним фактором її проведення; реальний сектор визначає довгострокові тренди монетарної сфери, яка, своєю чергою, вирішальною мірою забезпечує сприятливі умови для реалізації продукції промисловості й аграрного сектору на внутрішньому й зовнішньому ринках тощо).

На мікрорівні важливо забезпечити вихід підприємств усіх форм власності на зовнішні ринки товарів, послуг і капіталів, перетворити зовнішньоекономічну діяльність в органічну складову їхньої господарської діяльності. Якісно нового нормативно-правового супроводження потребують, насамперед, процеси транснаціоналізації українського бізнесу. На заваді вирішення завдань з підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємств на мікрорівні стоять: фізична і моральна зношеність основних фондів, надмірна матеріало- та енергомісткість продукції, нерозвиненість виробничої та ринкової комерційної інфраструктури, обмеженість внутрішніх і зовнішніх джерел інвестування розвитку, недосконалий менеджмент внутрішньо- і, особливо, зовнішньоекономічної діяльності.

Ефективна економічна політика має звести до мінімуму можливість повторення минулих помилок і прорахунків, враховувати набутий досвід і спиратись на нові ідеї та підходи, які перевірені власною практикою, реалізуються в руслі сучасної парадигми розвитку.

3.3. Модель «компенсаційного» зростання економіки

3.3.1. Вступ

Проблеми економічного зростання є актуальними для багатьох країн світу, проте в державах, які впродовж 1990-х років зазнали суттєвих змін у соціально-економічній сфері, вони є найбільш значущими, адже сумарне дистанціювання, що було допущено тоді, є доволі вражаючим, натомість відносно високі темпи економічного зростання, які розпочалися у XXI ст. і які багато хто з політичних лідерів приписує собі, розуміючи це як особисту заслугу щодо національного відродження, є доволі суперечливими і у багатьох випадках ілюструють хіба-що компенсаційне зростання обсягів виробництва. Не винятком стала й Україна, стрімкий занепад господарства якої у період її трансформації був багато у чому викликаний цілою низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, які природним шляхом гальмували перехід країни до ринкового господарства. Серед найбільш суттєвих слід назвати такі:

- «ринкова невідповідність» суспільства щодо сприйняття суті реформування економіки, її принципів та інститутів;

- відсутність чіткої та послідовної стратегії реалізації реформ, яка б відповідала хоча б одній з моделей — чи то «шоковій терапії» Л. Бальцеровича, чи то градуалізму Я. Корнаї. Внаслідок чого виник своєрідний «мікс», який нерідко називають пострадянською моделлю розвитку, проте виявити її спільні риси, характер відносин у суспільстві та послідовність переходу від одного до другого етапу реалізації не уявляється можливим через повну незіставність інтеграційних процесів;

- швидке зростання тіньового сектору, посилення криміналізації економіки, численні «війни» між певними економічними угрупованнями початку 1990-х років за розподіл сфер впливу;

- суттєве зростання державного боргу, «половинчастість» заходів щодо оздоровлення економіки, непослідовність та непрозорість реформ;

- значна енергетична залежність від експорту, наявність застарілих технологій у металургійній, хімічній та цукровій галузях, які виявились основними споживачами енергоносіїв;

- вплив капіталу з України до численних офшорних зон.

Ці та ціла низка інших чинників зумовили швидкий занепад української економіки 1990-х років, а щорічні 10—20-відсоткові темпи падіння ВВП викликали системний шок, який можна було б вважати пролонгованим (до 10 років) варіантом польського аналогу, а відтак перехід до моделі градуалізму у період, що розглядається, ставав неможливим. Таким чином, проблеми трансформації національного господарства виявились значно складнішими, ніж це було в країнах ЦСЄ.

3.3.2. Особливості компенсаційного зростання економіки України

У сучасній економічній теорії до оцінки якості економічного зростання можна віднести чимало різних факторів, комплекс яких може викликати синергетичну дію етапного розвитку економіки, а може, навпаки, загальмувати її поступальний рух. Особливо помітним це стає останнім часом в глобальному господарстві, кон'юктурні зміни в якому стають дедалі відчутнішими і викликають велику хвилю фундаментальних змін в усіх галузях економіки. Підвищення цін на енергоносії змусило селян цілого ряду європейських країн відмовитись від вирощування пшениці та інших продовольчих культур, перейшовши на вирощування тих технічних культур, з яких можна виробляти біопаливо. Такі зміни вже найближчим часом призведуть до підвищення ціни на продовольство, деформації ринку продовольчого машинобудування та споріднених з ним галузей виробництва. Разом узятє, це може суттєво вплинути на структурні зміни у глобальній системі економічних відносин. В умовах слабодиверсифікованої структури господарства піднесення та спади економіки стають доволі помітними. Не винятком при цьому є й Україна, розвиток якої у багатьох відношеннях залежатиме від цін на нафту та природний газ, адже основа її експорту — чорні метали та вироби з них — є енергетично залежними товарами, і якщо на початку XXI ст. мала місце сприятлива кон'юнктура на металовироби, а чергове підвищення цін на енергоносії гармонізувалося з аналогічним зростанням цін на метали, то це не означає, що так буде завжди. Зниження металомісткості машинобудуван-

ня, яке матиме місце вже у недалекому майбутньому, призведе до нових змін у глобальному господарстві. З огляду на це відносні (кон'юнктурні) успіхи вітчизняної економіки, досягнені останнім часом, виглядають доволі примарними, а сприятлива кон'юнктура на продукцію металургійного комплексу, на який припадає понад 40 % вітчизняного експорту, може невдовзі змінитися на найгірше.

Таким чином, ілюзія швидкого (протягом 2000—2006 рр.) економічного зростання закінчилась досить швидко, а саму його якість можна охарактеризувати як компенсаторну, тобто таку, яка базувалася на екстенсивних чинниках розвитку, а саме:

- відносно низьких цінах на енергоносії (зокрема на газ);
- сприятливій світовій кон'юктурі на чорні метали;
- грошових переказах вітчизняних заробітчан з-за кордону;
- приватизації (у тому числі за рахунок рейдерства) частини державних підприємств;
- надходженні інвестицій з інших країн у селективні галузі національної економіки.

Природно, що постійною така «сприятливість» бути не може, а відтак уже найближчим часом кожен з перелічених факторів відіграватиме «протилежну» функцію (ціни на енергоносії зростатимуть і надалі; грошові перекази з-за кордону зменшаться; батьки-емігранти почнуть забирати своїх дітей до себе в Італію, Іспанію, США; завершиться процес приватизації, щоправда невідомо, чи запрацюють усі «захоплені» заводи і фабрики, і чи будуть створені належні умови для розвитку іноземного підприємництва в Україні). Не менш важливою є проблема розвитку інноваційного комплексу, про яку в Україні ведуться доволі давно «важливі» розмови, проте реальних механізмів та інструментів поки що не вироблено, хоча у формуванні «нової економіки» більшість дослідників вбачають реальні можливості підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників у глобальному економічному просторі.

Саме на такі зміни звертають увагу багато європейських науковців, зокрема R. Strätling (2003), яка вважає досить складною і такою, що не може швидко вирішитися, проблему слабкої диверсифікації енергетичного сектору в ЄС. Данський дослідник G. Svendsen (2003, р. 23), переконаний, що економічне зростання зумовлюється появою цілого ряду нових чинників виробництва, в яких соціальний капітал відіграватиме значну роль поряд з капіталом фізичним. З огляду на це, стратегія підвищення конкурентоспроможності національної економіки повинна бути орієнтована все ж таки на європейську модель економічного зростання, в основу якої має бути покладений принцип зниження енергоємності виробництва, інноваційно-інвестиційна система зростання та орієнтація на нову якість людського потенціалу.

Наведена нижче модель (рис. 3.1) відображає суть еволюції концептуальних підходів до якості економічного зростання. Незважаючи на прихильність до ринкових методів ведення економіки, в Україні, тим не менше, доволі часто використовували «ручне» управління національним господарством. Якщо на рівні постсоціалістичного «шоку», який тривав десять років, це було виправданим, то за умов переходу до ринку та початку компенсаційного зростання таке управління почало завдавати шкоди саме якості зростання. Можна передбачити, що постійне втручання високопосадовців в усі сфери життя може назавжди атрофувати механізм ефективного управління економікою. З іншого боку, численні

зловживання на місцях та в центрі потребують швидкого реагування з боку Президента чи Прем'єр-міністра, що створює всі підстави вважати, що в Україні діє саме дуалістична модель зростання. Імплементація ж європейських механізмів та інструментів регулювання соціально-економічного розвитку впродовж 2008—2013 рр. дала б змогу посилити саме позитивні чинники та знизити вплив негативних, а відтак, як буде доведено далі, перейти до технологічного етапу зростання.

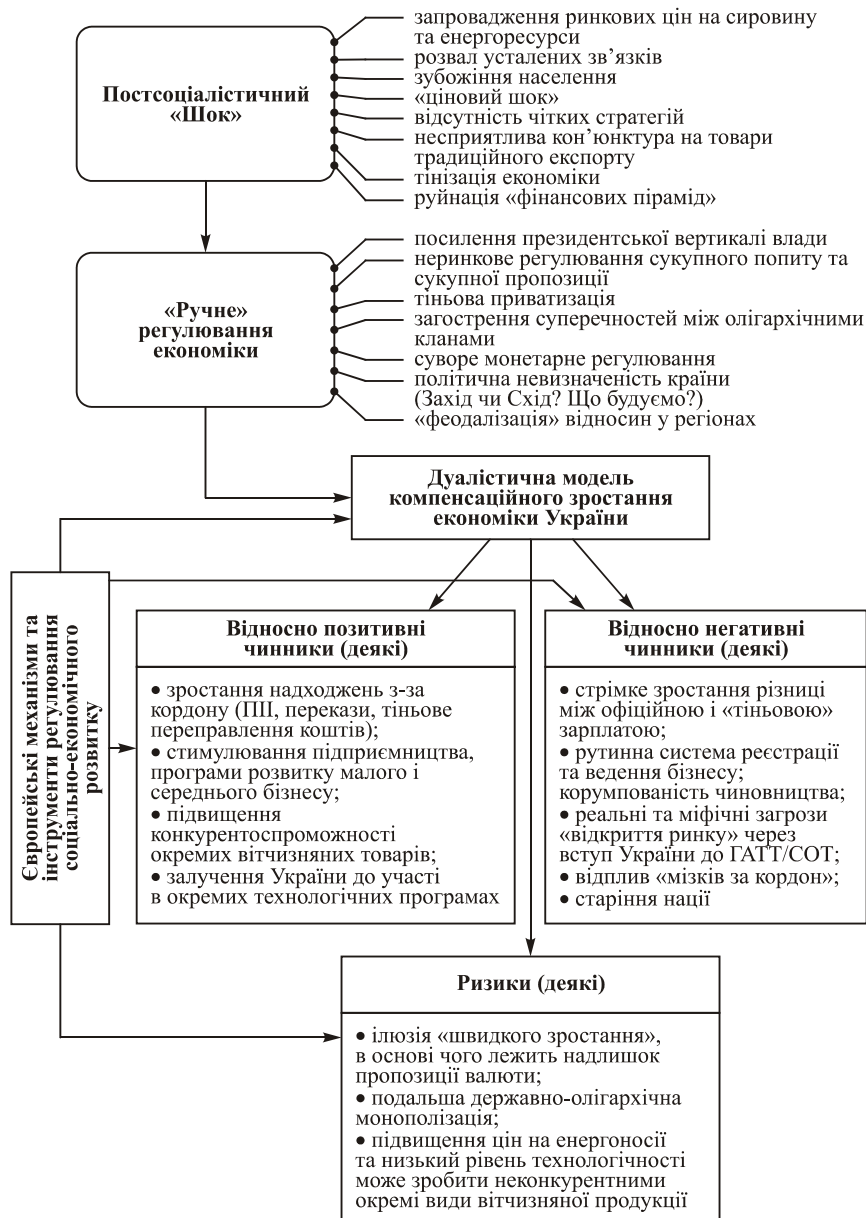

Рис. 3.1. Модель компенсаційного зростання економіки України

3.3.3. Детермінанти компенсаційного зростання

Зростання макроекономічних показників в Україні розпочалося з другої половини 1999 р. після тривалої виробничої та соціальної кризи, за роки якої було втрачено 59,3 % ВВП. У період економічного поживлення до кінця 2007 р. українській економіці вдалось відновити лише 31,9 % із втрачених і досягти 72,6 % від рівня ВВП 1990 р. (рис. 3.2). Це дає підстави ідентифікувати економічне зростання як «компенсаційне», яке відбувається за рахунок залучення до виробництва вивільнених під час спаду ресурсів.

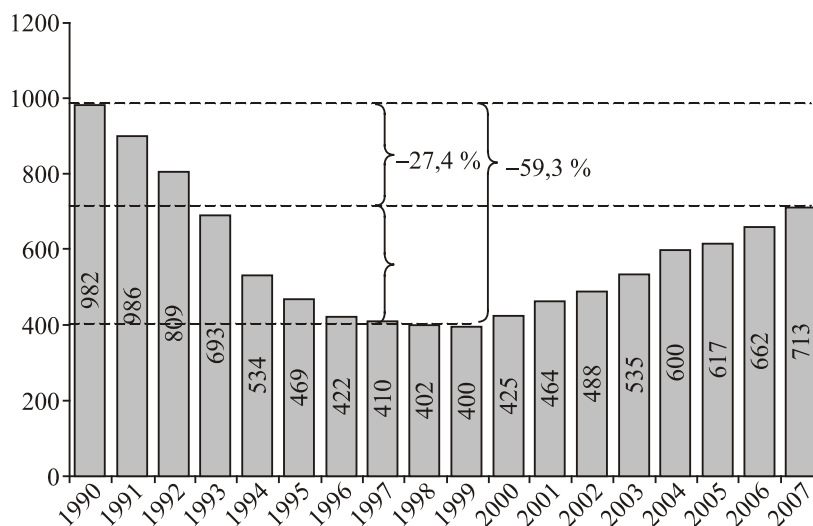

Рис. 3.2. Динаміка реального ВВП в Україні (в порівнянних цінах 2007 р.)

Розраховано за даними Держкомстату України.

Впроваджувана політика активного зростання виробництва будь-якою ціною зумовлює затяжне економічне відновлення. За збереження середньорічного темпу приросту реального ВВП (7,5 %) повного усунення решти розриву від рівня 1990 р. (27,4 %) можна буде досягти лише у 2012 р., тобто через 13 років після започаткування економічного зростання. Тільки тоді за умови створення нової потужної матеріально-технічної бази, яка є єдино можливим довготривалим фактором розвитку, економіка України зможе перейти у фазу піднесення.

Дослідження особливостей економічного розвитку України та інших країн світу, виконане Міністерством економіки України спільно з Міністерством фінансів України та Національним банком України «Потенціал України та його реалізація» (Потенціал України та..., 2008, с. 12), засвідчило, що за показником середньорічного темпу приросту ВВП за період 2000—2005 рр. Україна постала 7-ю із 46 країн світу, що були включені до аналізу. Важливою тенденцією розвитку світової економіки стало те, що у першій десятці швидкозростаючих економік переважають країни СНД (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Таджикистан, Білорусь). Деякі з них уже досягли дореформеного рівня ВВП. Так, в Узбекистані компенсаційне зростання завершилось у 2001 р., у Білорусі, Казахстані та Вірменії — у 2003 р., в Азербайджані — у 2005 р., а в Росії — у 2007 р.

При цьому економічне зростання більшості з цих країн мало яскраво виражений компенсаційний характер: підвищення світового попиту на сировину спричинило завантаження експортоорієнтованих низькотехнологічних виробничих потужностей. Так, наприклад, в експорті Вірменії домінують мідна руда та металобрухт, Азербайджан експортує нафтопродукти, сталь та бавовну, Казахстан — нафту, газ та бавовну. Винятком є лише Білорусь, ВВП якої зростав за рахунок активізації експортоорієнтованого промислового виробництва несировинних товарів.

В Україні високі темпи приросту ВВП є наслідком високих рівнів завантаження наявних виробничих потужностей на фоні сприятливої світової кон'юнктури та зростання цін на основні статті українського експорту (переважно сировинні з невисоким рівнем доданої вартості — продукція металургії). Це дозволило швидко збільшити випуск промислової продукції без залучення додаткових інвестицій. Однак можливість і надалі нарощувати ВВП за рахунок інтенсивнішого використання існуючих виробництв уже майже вичерпалась, що підтверджує аналіз структури ВВП за категоріями кінцевого використання (рис. 3.3).

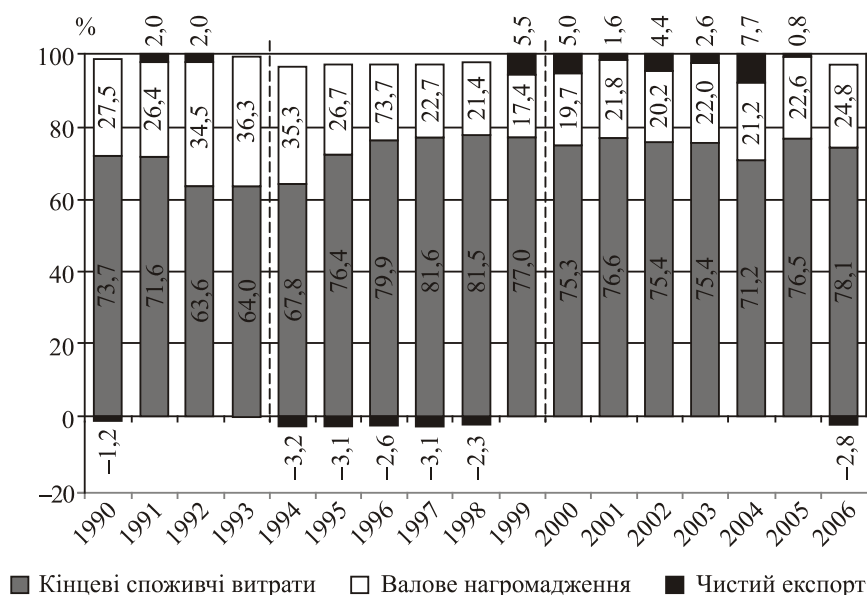

Рис. 3.3. Структура ВВП України за категоріями кінцевого використання

Розраховано за даними Держкомстату України.

Якщо у 1990—1993 рр. відбувалось нарощення питомої ваги валового нагромадження¹¹⁰ (на 8,7 в. п.) та скорочення питомої ваги кінцевого споживання (на 9,6 в. п.), то у 1994—1999 рр. мала місце протилежна тенденція: частка валового нагромадження скоротилась на 17,9 в. п., а кінцевого споживання зросла на 9,2 в. п. Період економічного зростання (2000—2006 рр.) характеризується

¹¹⁰ Показник валового нагромадження включає валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних обігових коштів та придбання за виключенням вибуття цінностей.

одночасним нестабільним нарощенням часток валового нагромадження (на 5,1 в. п.) та кінцевого споживання (на 2,8 в. п.), при цьому суттєва роль у динаміці ВВП належала також і чистому експорту, питома вага якого змінювалась циклічно від 5,0 % у 2000 р. до 0,8 % у 2005 р, а у 2006 р. набула негативного значення (–2,8 %).

Наведені зміни у структурі ВВП протягом останніх років фактично не відповідають вимогам економічного пожвавлення. Саме в цей період з метою прискорення економічного піднесення необхідним є зміщення пропорції між споживанням та нагромадженням на користь останнього, що розширює можливості мобілізації фінансових ресурсів країни. Натомість наявна їх нестабільна динаміка з одночасним нарощенням у складі ВВП питокої ваги як споживання, так і нагромадження засвідчує поступове вичерпування ресурсів економічного зростання, що виражається у суттєвому скороченні частки чистого експорту.

Потенційні можливості покращання якості економічного зростання передусім визначаються обсягом капіталу, наявного в країні, який відображає запаси виробничих потужностей та рівень використання основних засобів. Формування капіталу відбувається під впливом, з одного боку, надходження інвестицій, які збільшують його обсяг, та з другого — зношення (амортизації), яке його зменшує. В Україні динаміка інвестицій в основний капітал у порівнянних цінах із започаткування тенденції економічного зростання набула позитивного характеру, при цьому відмічається постійне перевищення величини їх приросту над приростом реального ВВП (рис. 3.4). Пік інвестиційної активності припадає на 2003—2004 рр., коли реальна величина валових інвестицій відносно до попереднього року зросла на 27 % та 29 % відповідно, що дозволило досягти зростання реального ВВП на 9—12 %. Стійкість економіки до сировинних шоків, яку продемонструвала Україна у 2006 р., довела зовнішнім інвесторам, що Україна є привабливим об'єктом для вкладення коштів. У 2007 р. в Україні відбувся новий інвестиційний бум (+23,7 %), в умовах якого реальний ВВП зріс на 7,7 % порівняно з 2006 р. Реальний обсяг інвестицій в основний капітал у 2007 р. вперше перевищив дореформений рівень, сягнувши 103,4 % від показника 1990 р. Таке зростання інвестиційних надходжень є особливо необхідним, оскільки воно уможливорює модернізацію вітчизняного виробництва в умовах загострення жорсткої конкуренції на зовнішньому та внутрішньому ринках, активізації процесів злиття та поглинання та постійного підвищення вартості газу. Однак динаміка питокої ваги нарахованої амортизації у ВВП свідчить про уповільнення процесів відновлення зношених основних фондів, що продовжується в Україні з періоду соціально-економічної кризи. Так, якщо у 1990 р. норма споживання основного капіталу становила 16,8, у 1993 р. — 20,0 %, то до 2006 р. вона стабільно скорочувалась і становила 10,7 % (рис. 3.4).

Отже, значні обсяги інвестицій, що надходять в економіку України в останні роки, виявляються недостатніми для покращання якості економічного зростання, оскільки їх збільшення поки що не компенсувало втрату через зношені основні фонди, натомість рівень зносу в середньому по економіці на сьогодні становить близько 50 %.

За показником валового нагромадження основного капіталу, який відображає рівень сукупних інвестиційних надходжень, Україна значно відстає від розвинених країн світу. Якщо середнє його значення у 2002—2005 рр., визначене для 46 країн у вже згадуваному дослідженні «Потенціал України та його реалізація», становило 2580 дол. США на душу населення, то в Україні — лише

179 дол. США. Незважаючи на те, що в цілому протягом 2000—2005 рр. середньорічний приріст валового нагромадження основного капіталу в Україні (7,6 %) перевищував середнє значення для порівнюваних країн (6,4 %), його величина все ще поступається середньому значенню для 10-ти лідируючих за темпами зростання ВВП країн (14,4 %) (Потенціал України та ..., 2008, с. 12). Загалом, реальна величина валового нагромадження основного капіталу в Україні у 2006 р. становила лише 73 % від рівня 1990 р., а обсяг капіталу, за розрахунками фахівців Міністерства економіки України (Там само, с. 61), — лише 60 %.

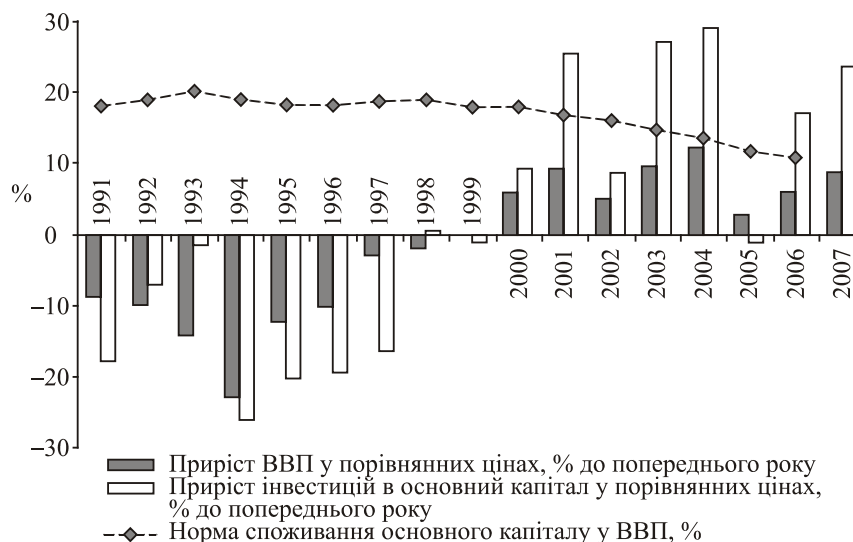

Рис. 3.4. Динаміка ВВП, інвестицій в основний капітал та норми споживання основного капіталу в Україні

Розраховано за даними Держкомстату України.

Несприятливою для подолання компенсаційного характеру економічного зростання в Україні є галузева структура інвестиційних вкладень. За підсумками 2006 р., у промисловості, яка найбільше потребує оновлення виробничої бази, відбулось зростання інвестицій лише на 11,9 %, а в цілому на неї припадало лише 38,6 % усіх інвестицій в основний капітал. Натомість, інвестування у сферу оптової та роздрібно́ї торгівлі збільшилося на 26,3 %, у сектор операцій з нерухомістю — на 22,9 %, а загалом у торговельно-фінансовий сектор надійшло 27,3 % усіх капіталовкладень (Стан економічної безпеки..., 2007, с. 7). Отже, інвестиції в Україні масово спрямовуються у низькі технології, що не відповідає інноваційно-інвестиційному напрямку розвитку економіки.

Аналогічною є динаміка прямих іноземних інвестицій, які надходять переважно у виробництва, де використовуються технології другого, третього та четвертого технологічних укладів. Так, у 2006 р. у виробництво неметалевих мінеральних продуктів було залучено 239,0 млн дол., у металургію та оброблення металу — 144,0 млн дол., харчову промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів — 73,6 млн дол., добувну промисловість — 55,4 млн дол. Сукупна частка названих галузей становила 72,8 % приросту прямих іноземних інвестицій у промисловість. Водночас питома вага машинобудування становила

лише 7,3 % (51,0 млн дол.), хімічної та нафтохімічної промисловості — 7,5 % (52,4 млн дол.) (Стан економічної безпеки..., 2007, с. 22).

Потужним чинником консервації низькотехнологічної структури виробництва в Україні є зовнішній попит, оскільки позитивна макроекономічна динаміка забезпечується переважно за рахунок видобування та експорту невідновлюваних сировинних ресурсів (табл. 3.8). Протягом 1995—2006 рр. у структурі експорту товарів відбулось зростання питомої ваги чорних та кольорових металів (із 32,7% до 42,2%) та скорочення питомої ваги продовольчих товарів (із 20,4 до 12,1 %).

Таблиця 3.8

СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ УКРАЇНИ

Продукція	Експорт, %					Імпорт, %				
	1995	1998	2000	2003	2006	1995	1998	2000	2003	2006
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	20,4	10,0	8,9	11,5	12,1	7,2	6,5	6,1	9,4	7,2
Мінеральні продукти	6,4	7,5	8,2	13,9	8,9	46,3	37,9	42,9	33,4	26,3
Продукція хімічної промисловості	16,6	13,0	12,4	10,6	11,8	9,6	11,2	11,0	12,7	15,1
Деревина та вироби з неї	1,0	1,6	2,7	3,0	3,1	2,7	2,9	2,9	4,1	3,3
Промислові вироби	4,2	4,9	4,7	4,6	3,3	4,3	4,6	5,0	5,2	5,4
Чорні та кольорові метали і вироби з них	32,7	39,0	41,9	35,8	42,2	3,8	3,9	4,6	5,2	7,5
Машини, устаткування і транспортні засоби	16,0	13,0	12,1	15,3	14,3	18,8	20,8	17,6	24,6	31,0
Різне	2,7	11,0	9,1	5,3	4,3	7,3	12,2	9,9	5,4	4,2
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: дані платіжного балансу України.

Особливо негативним фактором є скорочення питомої ваги машин та устаткування у структурі експорту товарів (із 16,0 у 1995 р. до 14,3 % у 2006 р.) та одночасне її нарощення вдвічі більшими темпами у структурі імпорту товарів (відповідно із 18,8 % до 31,0 %). Це унеможливило забезпечення довготривалих та стійких темпів зростання за рахунок збільшення власного випуску наукомісткої продукції та нових видів техніки і технології та зумовлює затягування економіки України в технологічну залежність від решти країн світу. Усе це відбувається в період, коли найрозвиненіші країни світу на 85—90 % забезпечують приріст ВВП за рахунок виробництва та експорту високотехнологічної наукомісткої продукції, створюють нову економіку, ефективність якої визначають уже не матеріальні чинники, такі як товари, сировина, робоча сила, устаткування, а інтелектуальні — знання, інформація, високі технології.

Загалом, фактори, які зумовлюють тривалий період компенсаційного відновлення економіки України та визначають її низьку конкурентоспроможність на світовому ринку, можна об'єднати у дві групи: фактори виробництва та фактори попиту. Серед факторів виробництва ключовими стримуючими ланками, що зумовлюють низьку продуктивність праці, є критичний рівень фізичного та морального зносу основних засобів, незадовільний стан об'єктів виробничої інфраструктури, високий рівень ресурсозатратності економіки, інноваційна пасивність підприємств. До факторів, які зумовлюють неефективний споживчий попит в країні зокрема, можна віднести загальний низький рівень доходів громадян та надмірну нерівномірність їх розподілу між різними верствами населення.

Високий рівень зносу основних фондів в Україні спричинений, у першу чергу, недостатністю фінансових ресурсів підприємств та відповідних інвестицій в оновлення капіталу за одночасного зростання інтенсивності його використання. Як видно з табл. 3.9, зростання обсягів виробництва на 52,6 % за період 2002—2006 рр. викликало збільшення рівня зносу основних засобів з 54,6 до 58,6 %. Це свідчить про орієнтацію бізнесу на швидку окупність інвестицій і фактичну відсутність фонду розвитку, спрямованого хоча б на просте відтворення основного капіталу підприємств. Оновлення основних засобів на промислових підприємствах відбувається у недостатній мірі (коефіцієнт оновлення у 2005 р. становив лише 4,4 %) (Стан економічної безпеки ..., 2007, с. 8).

Таблиця 3.9

**ПРИРІСТ ОБСЯГІВ ВИРОБНИЦТВА ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА РІВЕНЬ ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЗА ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Галузь промисловості	Приріст обсягу виробництва	Рівень зносу основних засобів, %	
	2006 до 2001, %	2002	2006
Промисловість загалом	52,6	54,6	58,6
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	11,5	36,4	44,9
Добування корисних копалин, окрім паливно-енергетичних	46,3	62,8	63,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	82,9	40,1	48,3
Легка промисловість	16,7	50,7	45,9
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	160,5	38,4	28,9
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	113,3	41,4	44,9
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	7,4	52,3	48,9
Хімічна та нафтохімічна промисловість	61,3	63,0	69,6
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	91,0	55,1	54,2

Галузь промисловості	Приріст обсяг у виробництва	Рівень зносу основних засобів, %	
	2006 до 2001, %	2002	2006
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	42,7	60,0	67,7
Машинобудування	131,7	58,2	63,2
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	14,9	58,9	61,1

Джерело: дані Держкомстату України.

Аналізуючи співвідношення динаміки рівня зносу основних засобів та обсягів виробництва продукції за галузями промисловості, необхідно звернути увагу на ряд негативних моментів, які свідчать про підвищену інтенсивність використання основного капіталу. По-перше, несприятлива тенденція нарощування зношеності основних засобів характерна для більшості промислових галузей, за винятком деяких низькотехнологічних секторів (оброблення деревини, легка промисловість, виробництво коксу та нафтопродуктів, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції). По-друге, високотехнологічні галузі промисловості (машинобудування, хімічна), які забезпечують вищі за середні по промисловості темпи зростання виробництва, на жаль, теж не спроможні оновлювати основний капітал, рівень зносу якого станом на 2006 р. є вищим за критичний — відповідно 63,2 та 69,6 %. По-третє, особливо неефективним є розвиток базових галузей української промисловості (добування корисних копалин, зокрема паливно-енергетичних; виробництво та розподілення електроенергії, газу та води), у яких за незначного приросту виробництва (11—15 % за п'ятирічний термін), значно збільшився рівень зносу капіталу.

Високий рівень зношеності основних засобів на сьогодні спостерігається і в інфраструктурному секторі України, зокрема у сфері залізничного транспорту, автомобільних шляхів, електроенергетики, виробництва, транспортування та розподілу газу, водопостачання і водовідведення. Так, рівень амортизації основних фондів у галузі виробництва та розподілу електроенергії, газу та води у 2006 р. становив 61,1 % (табл. 3.9), в аварійному стані перебувають 33,8 % водопроводів і 42,9 % вуличних водопровідних мереж (Бурковський І., Мовчан В., Сисенко Н., Юзефович І., 2008). Це зумовлює тривалі проблеми з водопостачанням, численні аварії на лініях електропередач, на залізниці, у газорозподільчих мережах, експортному газопроводі, кризову ситуацію на дорогах у великих містах.

Такий стан інфраструктурного сектору об'єктивно зумовлює низьку якість інфраструктурних послуг і є загрозою для стабільного функціонування економіки країни в цілому, оскільки призводить до додаткових непродуктивних витрат, які фактично гальмують зростання реального ВВП. Незважаючи на постійний брак фінансових ресурсів, щороку зростає питома вага зайнятих у галузях інфраструктури: у 2000 р. на підприємствах транспорту і зв'язку, а також у сфері виробництва та розподілення електроенергії, газу та води було зайнято 11,7 % працюючих, а у 2005 р. їх було вже 13 %. Це посилює неефектив-

ність використання виділених на розвиток цих галузей коштів і призводить до зниження продуктивності праці. При цьому щороку скорочується внесок інфраструктурної сфери у зростання ВВП. Якщо на виробництво та розподілення електроенергії, газу та води у 2000 р. припадало 6,8 % ВВП, то до 2005 р. ця величина зменшилась до 3,9 %, а у 2006 р. становила 4,3 %. У галузі транспорту і зв'язку у 2000 р. створювалось 13 % ВВП, у 2004 р. — 14,6, а у 2006 р. — 12,7 %.

Спеціалізація економіки України на видобувних галузях та галузях первинної переробки сировини та низький технологічний уклад обумовлюють необхідність споживання значних обсягів енергоресурсів, що створює загрозу поступового перетворення країни на технологічно залежний та економічно відсталий ринок збуту для продукції провідних індустріально розвинених країн.

Суттєве підвищення цін на газ на сьогодні актуалізувало проблему надмірно високої енергоемності ВВП, рівень якої, за інформацією Інституту загальної енергетики НАН України, у 2005 р. становив 0,484 кг умовного палива на 1 грн ВВП (або 0,389 кг нафтового еквіваленту на 1 дол. США з урахуванням паритету реальної купівельної спроможності), 2004 р. — 0,521 (0,421), 2000 р. — 0,668 (0,541) (Стан економічної безпеки..., 2007, с. 27). Незважаючи на деяке зниження рівня енергоемності ВВП, Україна споживає надто багато енергоресурсів, що примушує підтримувати конкурентоспроможність вітчизняної економіки за рахунок зниження складової витрат на оплату праці, зменшення обігових коштів підприємств, відсутності довгострокових внутрішніх інвестицій у модернізацію виробництва та низки інших негативних факторів. Важливо відмітити, що технологічна застарілість обладнання у вітчизняному ПЕК та відсутність ресурсозберігальних технологій вже у найближчій перспективі може призвести до того, що навіть за наявності палива енергосистема країни буде не в змозі забезпечити споживачів необхідними обсягами енергії. Українцям незадовільно використовуються можливості нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, частка яких в енергетичному балансі становить лише 0,7 %.

Здійснюючи міжнародні зіставлення, необхідно зазначити, що енергоемність ВВП України у 2,5 раза перевищує середньосвітовий показник та у 3—5 разів — показники розвинених країн. Так, в Україні у 2004 р. енергоемність становила 0,5 кг валових затрат первинних енергоресурсів на 1 дол. США ВВП (за ПКС 2000 р.) в Уругваї — 0,10, Ірландії — 0,11, Італії та Швейцарії — 0,12, Мальті — 0,13, Великобританії та Греції — 0,14, Іспанії — 0,15, Франції, Німеччині, Норвегії та Японії — 0,16, Албанії — 0,17, Нідерландах — 0,18, Новій Зеландії та Словенії — 0,19, країнах ОЕСР у цілому — 0,19, Бельгії та Люксембургу — 0,2, Польщі та Швеції — 0,21, США — 0,22, Фінляндії — 0,26, Канаді — 0,28, країнах колишнього СРСР — 0,49. Вищий рівень енергоемності спостерігається лише в Іраку — 1,10, Узбекистані — 1,20 (Key World Energy..., 2006). Така ситуація значно обмежує конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових ринках, стримує розвиток національної економіки, створює залежність України від імпортованих енергоносіїв, що загрожує економічній, енергетичній та національній безпеці загалом.

Згідно з міжнародною статистикою, енергетична залежність України протягом 2004—2005 рр. становила 62 % (частка імпорту у загальному обсязі затрат на паливно-енергетичні ресурси). Такий рівень енергозалежності незначно відрізняється від європейського: середній показник для ЄС-25 становить 50, у Німеччині — 62, Австрії — 64, США — 65, Японії — 92, Франції — 50, Фінляндії —

56, Угорщині — 58 % (Стан економічної безпеки..., 2007, с. 26), проте ситуація ускладнена відсутністю географічної диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Рівень залежності України від Російської Федерації по нафті становить близько 80 %, по газу — понад 70 %. Імпортований газ частково походить із Середньої Азії, проте на практиці його постачання та вартість майже повністю перебувають під контролем російських компаній. Окрім того, російські нафтові компанії контролюють понад 85 % нафтопереробних потужностей України, близько 80 % внутрішнього ринку паливно-мастильних матеріалів, увесь обсяг постачання та утилізації ядерного палива, значну частину ринку обладнання для будівництва та ремонту атомних станцій.

Очевидно, що для зниження енергоємності ВВП необхідно здійснити структурну перебудову національної економіки, стимулюючи розвиток тих секторів економіки, що наближені до кінцевих споживачів (насамперед, сфери послуг, торгівлі, зв'язку), а також наукоємних галузей промисловості. Згідно з прийнятою у 2006 р. Енергетичною стратегією України планується знизити енергоємність ВВП до 2030 р. удвічі — до 0,24 кг у. п./грн, порівняно із 0,47 кг у. п./грн. у 2006. Проте таке завдання піддається критиці з боку експертів, оскільки не відповідає сучасним тенденціям динаміки інвестування в національний енергетичний сектор (Геєць В., 2006).

Ключову роль у зягугуванні компенсаційної стадії розвитку економіки України відіграють тенденції розвитку інноваційної діяльності, які на фоні позитивної динаміки реального ВВП у період 2000—2006 рр. свідчать про зниження наукоємності вітчизняного виробництва (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 до 2000, разів
Питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП, %	1,14	1,13	1,11	1,24	1,19	1,13	1,00	0,83
Чисельність науковців, тис. осіб	120,8	113,3	107,4	104,8	106,6	105,5	100,2	0,88
Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	18,0	16,5	18,0	15,1	13,7	11,9	11,2	0,62
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	14,8	14,3	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	0,68
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, тис. од.	1,40	1,42	1,14	1,48	1,73	1,81	1,15	0,82
Кількість освоєних виробництв інноваційних видів продукції, тис. найменувань	15,3	19,5	22,8	7,4	4,0	3,2	2,4	0,16

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 до 2000, разів
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової, %	н/д	6,8	7,0	5,6	5,8	6,5	6,7	0,99
<i>Довідково:</i>								
Темп зростання реального ВВП, % до 1990 р.	43,2	47,2	49,7	54,5	61,1	62,8	67,4	1,56

Джерело: розраховано на основі даних Держкомстату України.

За оцінками Міністерства економіки України, зростання ВВП на основі впровадження нових технологій становить лише 0,7 %, що є критично низьким показником (Стан економічної безпеки..., 2007, с. 21). Провідними в Україні залишаються ресурсомісткі галузі, а високотехнологічні напрями (авіаційно-космічна галузь, фармацевтика, виробництво комп'ютерного обладнання, медичних, точних та оптичних інструментів, теле-, радіо-, комунікаційного обладнання) створюють лише близько 3—5 % загального продукту. При цьому найпрогресивніші наукомісткі галузі шостого технологічного укладу (нанотехнології, оптоелектроніка, біотехнології, геноміка, фотоніка) в Україні майже відсутні — їх частка у ВВП становить менше 0,1 % (Там само, с. 28).

Інновації, на жаль, не стали базою для формування якісно нової інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки. Так, питома вага виконаних наукових робіт у ВВП знизилась з 1,38 % у 1996 р. до 1,14 % у 2000 р. та до 1 % у 2006 р., відповідно знизилась і обсяги фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). Між тим у розвинених країнах на науку щорічно витрачається 2,5—4 % ВВП, а фінансування на рівні нижче 1 % ВВП, як правило, призводить до втрати науковою діяльністю свого економічного значення, і країна стає повністю залежною від іноземних технологій. Варто зауважити, що згідно з Лісабонською стратегією з метою поліпшення міжнародних конкурентних позицій в країнах Європейського Союзу поставлено за мету до 2010 р. досягти 3 %-го рівня валових витрат на НДДКР. При цьому на 80 % підвищення фінансування науки планується досягти за рахунок збільшення приватних інвестицій.

Зниження наукомісткості ВВП призвело до зниження престижу діяльності науковців і, як наслідок, до зниження їх чисельності. Так, якщо у 1990 р. в Україні було 313 тис. науковців, то за часів незалежності їх кількість скоротилася більше ніж втричі — до 100 тис. осіб у 2006 р., при цьому у період економічного зростання, незважаючи на підвищення рівня заробітної плати, наявна негативна тенденція зберігалась.

Окрім того, в Україні має місце стрімке зниження питомої ваги інноваційно-активних підприємств. Так, частка підприємств, що займалися інноваціями, скоротилась із 18% у 2000 р. до 11,2 % у 2006 р., а питома вага підприємств, які впроваджують інновації, — до 10 % у 2006 р. (із 14,8 % у 2000 р.). У країнах Європейського Союзу, за даними Директорату з підприємництва Комісії ЄС (European Innovation Scoreboard..., 2003, р. 40), у середньому 30 % малих і се-

редніх підприємств займаються інноваційною діяльністю, а для великих підприємств інновації є невід'ємною складовою їх бізнес-діяльності.

Наслідком такої інноваційної пасивності в Україні стало постійне зниження технологічного рівня виробництва. За період 2000—2006 рр. кількість впроваджених нових технологічних процесів знизилась майже на 20%, а кількість найменувань інноваційних видів продукції — у шість разів, що свідчить про занепад не лише процесних, але й продуктових інновацій. Загалом, результатом згаданих тенденцій є низька частка інноваційної продукції у сукупному обсязі виробництва промислової продукції (6,7 % станом на 2006 р., що у 3—3,5 раза нижче, ніж у країнах ЄС), підтримання якої і надалі буде визначати сировинну спеціалізацію економіки України, ціновий характер конкурентоспроможності та утримуватиме її в аутсайдерах світового розвитку.

Поряд із проаналізованими виробничими факторами, які зумовлюють низьку якість економічного зростання в Україні, особливе місце належить факторам попиту. Виходячи з кейнсіанської концепції регулювання економіки, ключовим важелем впливу на макроекономічну стабільність є споживчий попит, величина та ефективність якого визначається рівнем та характером розподілу доходів населення. На сьогодні в Україні має місце позитивна динаміка наявних сукупних доходів населення, номінальна величина яких протягом 2001—2007 рр. збільшилась у 3,9 раза, при цьому середньомісячна заробітна плата зросла із 311 грн до 1351 грн, тобто у 4,3 раза (табл. 3.11). Питома вага наявних сукупних доходів населення у ВВП підвищилась за цей період із 58 % до 66 %, а зарплатомісткість ВВП — із 32,4 % до 36 %, що значно відстає від стандартів розвинених країн світу, де рівень останньої сягає 60 %. Тривала соціально-економічна криза середини 90-х років XX ст. обумовила низький рівень реальних доходів населення та високий ступінь їх диференціації порівняно зі стандартами розвинених країн світу.

Таблиця 3.11

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 до 2001, рази	2007 до 1991, рази
Наявний дохід, % до попереднього року	122,8	119,0	114,8	130,4	140,7	123,7	127,3	3,9	223 тис.
Реальний наявний дохід, % до попереднього року	109,6	118,0	109,1	119,7	123,9	113,4	112,8	2,4	0,92
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	107,4	115,4	113,8	113,9	120,0	116,7	115,0	2,4	0,77
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	2445,9	2938	3400,3	4468,4	6332,1	7887,7	10 097,9	4,1	251 тис.
Середньомісячна заробітна плата, грн	311,1	376,4	462,3	590,0	806,0	1041,0	1351,0	4,3	270 тис.
Реальна середньомісячна заробітна плата, % до попереднього року	120,7	120,0	116,7	117,1	120,4	118,4	115,1	2,7	1,11

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 до 2001, рази	2007 до 1991, рази
Питома вага наявних доходів населення у ВВП, %	58,3	62,7	60,8	61,4	67,6	67,8	65,9	1,1	0,94
Зарплатомісткість ВВП, %	32,4	34,0	34,4	33,1	35,2	36,4	36,0	1,1	0,79
<i>Довідково:</i>									
Реальний ВВП, % до попереднього року	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,4	107,7	1,5	0,79
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	1,6	244 тис.

Джерело: розраховано на основі даних Держкомстату України.

Особливістю України є те, що підвищення доходів населення, зумовлене прогресивними реформами у сфері оподаткування доходів, соціального страхування та пенсійного забезпечення, відбувалося вдвічі вищими темпами, ніж економічне зростання. Так, у реальному вимірі доходи населення щорічно зростали на 10—20 %, водночас темпи приросту реального ВВП за цей період коливались на рівні 5—10 %. У цілому за 2001—2007 рр. реальна величина наявних доходів зросла в 2,4 раза, реальна середньомісячна заробітна плата — у 2,7 раза, а реальний обсяг ВВП — у 1,5 раза.

Більш швидка динаміка доходів населення порівняно з динамікою обсягів виробництва спостерігалась в Україні ще за часів трансформаційної кризи. Так, протягом 1991—1999 рр. реальний ВВП скоротився на 55,3 %, валовий наявний дохід населення — на 67,1 %, а заробітна плата найманих працівників — на 71,2 %. За роки економічного зростання повного відновлення втраченого потенціалу так і не вдалося досягти. При цьому, оскільки зростання доходів населення, передусім трансфертних платежів, постійно відбувалось випереджальними темпами порівняно з нарощенням виробництва, саме їх реальна величина найбільшою мірою наблизилась до передкризового рівня. Якщо відставання реальної величини ВВП у 2007 р. від її рівня у 1991 р. скоротилось до 20,7 %, реальна заробітна плата скоротила цей розрив до 23 %, то реальні наявні доходи населення — до 8,4 %. З одного боку, це створює позитивний вплив на розширення платоспроможного попиту в країні, збільшує внутрішні інвестиційні ресурси і, таким чином, сприяє розвитку виробництва, проте з другого боку, в умовах нестабільної цінової ситуації в країні зумовлює подальше розкручування інфляційної спіралі. Високі темпи інфляції, які характеризуються щорічним зростанням споживчих цін на рівні 10 % і вище (див. табл. 3.11), стримують купівельну спроможність населення країни і здійснюють негативний вплив на формування споживчого попиту.

Загострення проблеми неефективного споживчого попиту в Україні відбувається під впливом українського нерівномірного розподілу доходів між різними верст-

вами населення. За роки соціально-економічних реформ в умовах поширення корупції, тіньових схем отримання доходів та встановлення численних привілеїв відбулися наростання питомої ваги бідного населення, акумулювання переважної частини ресурсів у невеликої кількості заможних громадян та руйнація середнього класу. Підвищення доходів громадян в останні роки суттєво не змінює картину нерівномірності їх розподілу, оскільки результатами економічного зростання користуються, передусім, ті його верстви, які мають більший доступ до ресурсів та їх розподілу. Сукупні витрати 10 % найбільш забезпеченого населення більш ніж у 6 разів перевищують сукупні витрати 10 % найменш забезпеченого населення, про що свідчить коефіцієнт фондів (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

**ПОКАЗНИКИ РОЗПОДІЛУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
ЗА РІВНЕМ СЕРЕДНЬОДУШОВИХ СУКУПНИХ ВИТРАТ (У СЕРЕДНЬОМУ ЗА РІК)**

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Децильний коефіцієнт диференціації, рази	4,2	4,3	4,2	4,1	4,2	3,9	3,9	4,0
Децильний коефіцієнт фондів, рази	8,1	8,58	8,4	7,9	8,3	7,3	7,5	6,3
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині), рази	0,318	0,323	0,323	0,320	0,318	0,306	0,310	0,272
Чисельність населення із середньодушовими сукупними витратами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум, млн осіб	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	н/д
Питома вага населення із середньодушовими сукупними витратами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум у загальній чисельності населення, %	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	н/д
<i>Довідково:</i>								
Розмір прожиткового мінімуму, грн на одну особу на місяць (на початок року)	270,1	311,3	342,0	342,0	362,23	423,0	472,0	492,0

Джерело: дані Держкомстату України за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств. У 2007 р. дані за I квартал.

Відповідно до децильного коефіцієнта диференціації населення України мінімальний рівень витрат серед 10 % найбільш забезпеченого населення майже в 4 рази перевищує максимальний рівень витрат серед 10 % найменш забезпеченого населення. В цілому, розподіл населення України за рівнем середньодушових сукупних витрат більш як на третину відхиляється від рівномірного, про що свідчить динаміка коефіцієнта Джині. У провідних західних країнах він становить 0,15—0,17, а відповідно до методології країн ОЕСР, його розмір вище рівня 0,33—0,35 характеризує високий ступінь соціальної нерівності. В Україні його величина збільшилася із 0,36 у 1993 р. до 0,41 у 1996 р. (Лібанова Е., 1999,

с. 21), а у 2000—2007 рр. цей коефіцієнт коливався від 0,318 до 0,272. Це свідчить про високий ступінь соціальної нерівності як усередині країни, так і в порівнянні з провідними західними країнами.

Позитивним наслідком державної політики у сфері регулювання доходів населення та соціального захисту, що впроваджувалась в Україні, стало скорочення чисельності населення із середньодушовими сукупними витратами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум, із 39,2 млн осіб у 2000 р. до 23,1 — на 2006 р. При цьому питома вага осіб із рівнем доходів, що не дозволяє забезпечувати мінімальні життєві потреби, скоротилась за цей період із 80,2 % до 50,9 %. Однак цей показник все ще залишається надто високим і надалі зумовлює неефективний занижений споживчий попит.

В умовах високого ступеня зношеності основних фондів, низької інноваційності економіки та неефективного споживчого попиту в Україні сформувався низький рівень продуктивності праці. Один працівник, зайнятий економічною діяльністю, у 1991 р. виробляв 4,2 тис. грн ВВП у порівнянних цінах 1995 р., а до 1997 р. цей показник скоротився більш ніж удвічі і становив 2 тис. грн. У 2007 р. на фоні економічного зростання продуктивність праці збільшилась до 4 тис. грн у розрахунку на одного зайнятого.

Проведене дослідження «Потенціал України та його реалізація» за показником темпу післякризового зростання продуктивності праці позиціонувало Україну на 9-му місці з-посеред 46 країн світу (Потенціал України та..., 2008, с. 17—18). Крім неї до першої десятки за цим показником увійшли Азербайджан, Вірменія, Молдова, Грузія, Китай, Білорусь, Естонія, Латвія, Литва. Незважаючи на підвищення продуктивності праці в Україні протягом періоду економічного відновлення, її абсолютна величина все ще залишається однією з найнижчих у світі. Так, рівень суспільної продуктивності праці, визначений як ВВП, за паритетом купівельної спроможності в розрахунку на одного зайнятого в середньому для 50 країн світу, досліджених Міжнародним інститутом менеджменту і розвитку в Лозанні (IMD) (Economy Statistics...), у 2007 р. становив 40,9 тис. дол. США, при цьому в Україні — лише 15,4¹¹¹. Найвищою продуктивність праці є в таких країнах, як Люксембург (89,7 тис. дол. США, що перевищує її рівень в Україні майже у 6 разів), США та Ірландія (більше 74 тис. дол. США, що у 5 разів вище, ніж в Україні), Італія (65,7 тис. дол. США), Франція, Данія та Австрія (57,8—59,4 тис. дол. США, що майже у 4 рази перевищує вітчизняний рівень), Канада, Нідерланди, Фінляндія, Німеччина, Іспанія, Швеція, Великобританія, Японія (50,6—57,0 тис. дол. США, що вище, ніж в Україні, у 3,5 раза). Нижчим, ніж в Україні, рівень продуктивності праці є лише в Індонезії, Індії, Філіппінах, Таїланді, Венесуелі та Румунії, де він коливався від 6,8 до 13,6 тис. дол. США в розрахунку на одного зайнятого.

Негативний вплив загального низького рівня продуктивності праці на економічне зростання в Україні посилюється тим, що за роки незалежності відбулось порушення пропорцій між темпами зростання продуктивності праці та оплати праці у номінальному та реальному вимірах. У розвинених країнах світу номінальна оплата праці завжди випереджає зростання продуктивності праці, а реальна — відстає. Так, протягом п'ятнадцяти років (1980—1995 рр.) продук-

¹¹¹ Розраховано на основі даних ВВП України за паритетом купівельної спроможності, визначених Central Intelligence Agency (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>), та даних Держкомстату України.

тивність праці в середньому в цих країнах щороку зростала на 40—45 в. п., номінальна заробітна плата — на 60—65 в. п., а реальна — на 30 в. п. (Никифорова А., 2001, с. 106).

В Україні за період з 1991 по 2007 р. рівень продуктивності праці скоротився на 5 %, натомість номінальна заробітна плата зросла у 188 тис. разів, що зумовлено ще більш високими темпами інфляції, а реальна — знизилась на 23 % (рис. 3.5). Проте позитивна динаміка продуктивності праці була зумовлена не стільки зростанням технічного рівня виробництва, скільки завантаженням втрачених під час спаду потужностей. Вивільнення працівників значно відставало від спаду реального виробництва за всі роки реформ. Найбільші темпи зниження продуктивності праці відмічались в перші три роки перехідного періоду, надалі протягом п'яти років спостерігалась стагнація: її рівень становив близько 50 % дореформеного. Зростання продуктивності праці почалося після різкого скорочення чисельності зайнятих у 1999 рр. на 3,7 млн осіб порівняно з 1997 р. (тобто на 16 %).

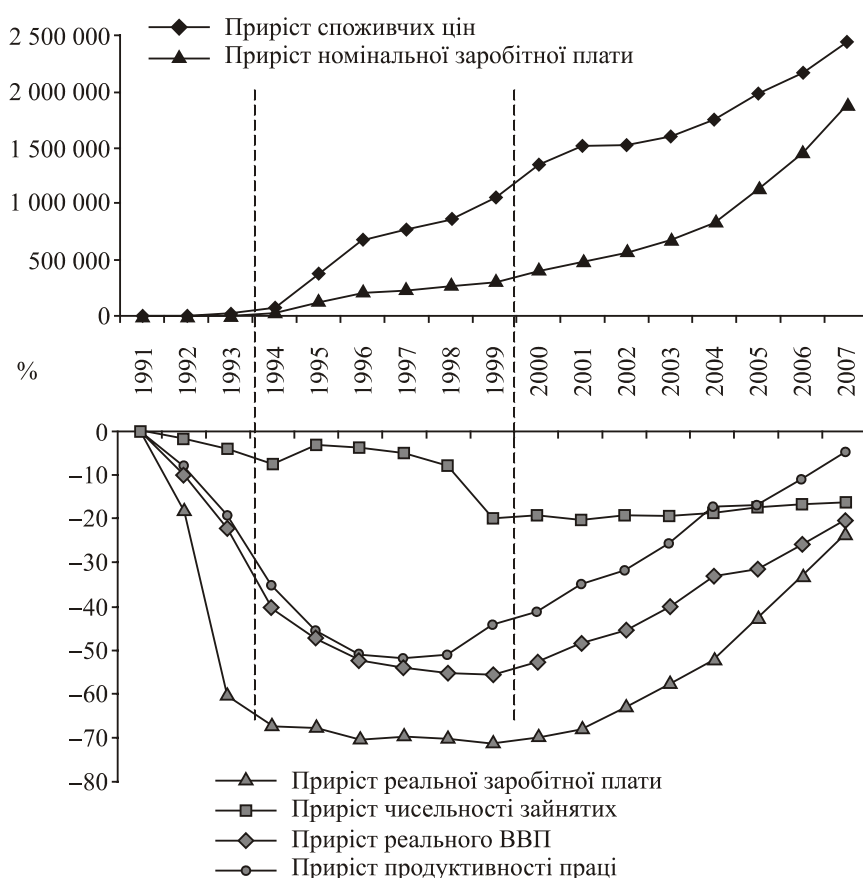

Рис. 3.5. Динаміка продуктивності праці, номінальної та реальної заробітної плати, індексу споживчих цін, чисельності зайнятих та реального ВВП в Україні (% до 1991 р.)

Розраховано за даними Держкомстату України.

Дослідження ОЕСР (Потенціал України та..., 2008, с. 18) стверджує, що до 2003 р. скорочення пропозиції робочої сили в Україні, спричинене більш активною реструктуризацією підприємств, позитивно впливало на зростання продуктивності праці та рівень завантаження виробничих потужностей. Проте можливості підтримувати високі темпи зростання продуктивності праці за рахунок цих факторів завершуються, і у довгостроковій перспективі в Україні першочергово знадобиться стимулювати інвестиції та інновації, покращити інституційну та законодавчу складові підприємницького середовища, забезпечити умови для розвитку вільної конкуренції.

3.3.4. Висновки

Вирішення проблеми компенсаційного характеру економічного зростання в Україні та покращання його якості можливе лише за рахунок зміни, по-перше, структури факторів виробництва, з наданням переваги підвищенню рівня науково-технічного прогресу, інвестицій в основний і людський капітал, інновацій; по-друге, структури галузей виробництва, з акцентом на випереджальному розвитку наукомістких галузей з високою доданою вартістю, а також секторів, що продукують сучасні технології; і, по-третє, соціальної структури економіки в напрямі подолання високої диференціації доходів та встановлення справедливого розподілу національного доходу.

З метою відходу економіки України від сировинного типу до конкурентоспроможної та індустріально розвинутої на сучасній технологічній базі моделі господарювання постає необхідність її прогресивної структурної перебудови на користь наукомісткого виробництва. Однак, як свідчить досвід останніх років не лише в Україні, а й в інших країнах СНД (Хубиев К., 2005), економічна політика та обслуговуюча її законодавча база не в змозі забезпечити фінансову диверсифікованість на користь високотехнологічних галузей, навпаки, вона прискорює структурні зрушення вбік сировинної орієнтації економіки, підсилюючи її залежність від кон'юнктури світових цін на сировинні товари.

3.4. Тенденції та перспективи якісного економічного зростання в Україні

3.4.1. Теоретичні засади дослідження якісного економічного зростання

У цьому розділі розглядаються теоретичні засади якісного економічного зростання країн. Аналізується роль інноваційного чинника у забезпеченні високих життєвих стандартів і нарощенні міжнародної конкурентоспроможності країн — ключових інноваторів. Розглядаються тенденції, які склались за останні роки в інноваційній сфері в Україні. Обґрунтовано необхідність переходу національної економіки на інноваційний шлях економічного зростання.

Характерною ознакою розвитку світової економіки є його циклічність, багатовимірний прояв якої проявляється як у часових диспропорціях економічного зростання, так і непропорційному розподілі економічних благ між країнами. За